

УДК 340.12(477)

Є. О. Алісов, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України

Про деякі негативні тенденції правової науки в Україні

За часи незалежності правова наука в Україні досягла певних успіхів. Беззаперечним є той факт, що суттєво зросла кількість науковців чи принаймні тих, хто має наукові ступені чи звання. Процес підготовки висококваліфікованих наукових та науково-педагогічних кадрів у країні набув усталеності. Щорічно зростає кількість осіб, які захистили докторські чи кандидатські дисертації.

У наукових колах з цього приводу точаться жваві дискусії щодо напрямів реформування системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів з огляду на стратегічні цілі політичного, соціально-економічного та культурного розвитку України. Розпочаті з часу набуття Україною державного суверенітету перетворення у цій сфері не набули остаточного оформлення, є непослідовними та незавершеними. Відсутність чітко визначеної державної програми розвитку правової науки, суперечливі тенденції перетворень у галузі вищої правової освіти, серед іншого, визначають актуальність звернення до проблем реформування підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

У зв'язку з викладеним, метою даної статті є висвітлення деяких негативних тенденцій правової науки в Україні, звернення уваги наукової спільноти на існуючі проблеми у сфері атестації наукових та науково-педагогічних кадрів, присвоєння відповідних наукових кваліфікацій.

У цьому контексті крайніми є два підходи щодо принципів та завдань здійснюваної реформи системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Перший полягає у проголошенні абсолютної свободи вищих навчальних закладів у визначенні підстав і критеріїв присудження наукових ступенів та вчених звань. Прибічники другого вказують на необхідність жорсткого адміністрування такої діяльності з боку держави. Не будемо вдаватися до аналізу всіх недоліків та переваг таких точок зору, оскільки істина, мабуть, знаходиться десь посередині між ними.

Відверто кажучи, автор цієї статті ніколи не був затягим прибічником жорсткої формалізації науки. Але, як свідчить практика останніх років, така діяльність з боку держави об'єктивно необхідна. Інша річ — визначеність меж, напрямів та принципів такого впливу.

Українське законодавство певним чином регулює ці питання, визначаючи компетенцію відповідних державних органів, а також певні стандарти їх діяльності. Так, згідно із статтям 11 та 13 Закону України «Про освіту» (у ред. від 23.03.1996 р.)¹ Вища атестаційна комісія України як орган управління освітою організовує і проводить атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів, керує роботою з присудження наукових ступенів, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника. Реалізація таких повноважень на практиці втілена у жорсткому регулюванні вимог щодо форми, термінів та процедури підготовки та захисту відповідних дисертацій, порядку оформлення супутньої документації тощо.

Але водночас треба вказати, що в Україні існують деякі специфічні науково-освітні інституції, які взагалі не обтяжують себе необхідністю зважувати на таке регулювання,

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 21. — Ст. 84.

створюють свої, особливі стандарти. Не будемо вдаватися до аналізу правового статусу та законності підстав права таких утворень на здійснення діяльності затестації наукових кадрів. Це окреме питання, яке потребує окремого вивчення та оцінки. Слід звернути увагу на інше. Такі специфічні наукові інституції, утворюючи по суті альтернативну державній системі присудження наукових ступенів, мабуть, не вважають себе зв'язаними визначеними ВАК України стандартами та правилами. Зокрема, йдеться про необхідність ознайомлення наукової спільноти з результатами наукових досліджень, за наслідками яких пошукувачам присвоюються наукові ступені.

Звернемо увагу на те, що встановленою ВАК України процедурою передбачається розсилка авторефератів дисертацій за рекомендованим переліком. Звичайно, коли наукова інституція не вважає себе пов'язаною державними стандартами та правилами, то вона може собі дозволити й не ознайомлювати наукову спільноту з тими досягненнями за які присвоюються певні наукові ступені. Та й навіщо? Краще «втиху» провести захист скороспілої «дисертації» й видати пошукувачеві диплом доктора філософії в галузі права, а там — й трава не росте. Тим, хто видає такий документ, не цікаво, що його власник буде з ним робити у майбутньому — чи повісить його на стінку задля власної втіхи, чи пробуватиме скористатися для професійної діяльності, задовольняючи амбіції новоспеченого науковця.

Для нас це також не є важливим. Значно цікавішим є питання про якість та цінність таких дисертаційних досліджень, оскільки деякі з дослідників та їх наукових керівників воліють не оголошувати про наявні наукові здобутки. У чому причина такої сором'язливості? Убачається, що це можна пояснити дуже просто. Такі наукові здобутки є не чим іншим, як привласненням результатів чужих наукових досліджень, просто кажучи — плагіатом.

Нагадаємо, що під плагіатом розуміється привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва

або відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора¹. Схожий підхід закріплено й у п. в ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (в ред. від 11.07.2001 р.)², де плагіат визначається як оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

На проблему плагіату та протидії йому в сучасній українській правовій науці звертали увагу у своїх публікаціях Й. Богдан³, В. Комаров⁴, В. Зеленецький⁵. Так, згідно з точкою зору В. Комарова, недобросовісність авторів наукових продуктів має наднаціональний характер і турбує широкі кола науково-педагогічної громадськості, наукові установи, правозахисні організації, правоохоронні та судові органи⁶. І з цим треба погодитися, оскільки таке негативне явище набуло широкого розповсюдження, становить певну систему та стає неабиякою загрозою для суспільства.

Як слушно зауважує Й. Богдан, елементарне списування при підготовці дисертацій, монографій, підручників, статей стає майже нормою. Слід погодитися з наведеними цим фахівцем даними щодо поширеності такого явища як плагіат, у сучасній правовій науці України. Доречно його думка й про те, що ця проблема не дуже охоче обговорювалася публічно в самих наукових колах або на офіційному рівні. При цьому

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ «Перун», 2005. – С. 977.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 43.

³ Богдан, Й. Плагіат як явище наукового буття / Й. Богдан // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 26. – С. 12.

⁴ Комаров, В. Цивільний процес мовою псевдонауки / В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2007. – № 27. – С. 15. – рец. на моногр. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку / Г. П. Тимченко; Він же Цивільний процес мовою псевдонауки Ч. 2 / В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 12. – С. 15.

⁵ Зеленецький, В. Антинаучные методы в структуре теневой научно-исследовательской деятельности / В. Зеленецький // Юрид. радник. – 2005. – № 2 (4). – С. 68–70.

⁶ Комаров, В. Цивільний процес мовою псевдонауки Ч. 2 / В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 12. – С. 15.

правильно наголошується на тому, що певну категорію людей від науки це влаштовує¹.

Підтвердженням цієї тези можуть бути такі факти. Нещодавно мені до рук потрапив автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права, яка була захищена у 2008 році в Спеціалізованій вченій раді Міжнародної Кадрової Академії, Міжрегіональної Академії управління персоналом та Міжнародного Відкритого Університету. Як з'ясувалося, ця брошура майже на 99 відсотків відтворювала текст автореферату захищеної раніше дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, по якій автор цієї статті був науковим керівником. Один відсоток віддамо на титульний аркуш автореферату, деяку «модифікацію» назви дисертаційної роботи та здійсненні «позичальником» певні скорочення привласненого тексту.

Звісно таке «запозичення» не тільки теми наукового дослідження, але й його результатів зумовили зацікавленість у пошуках аналогічних випадків у практиці роботи Спеціалізованої вченої ради Міжнародної Кадрової Академії, Міжрегіональної Академії управління персоналом та Міжнародного Відкритого Університету. Як наслідок, при порівнянні ще одного автореферату дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права, яка була захищена у 2008 році у цій Спеціалізованій вченій раді, що мала назву «Міжнародно-правові форми розрахунків у транскордонному обігу фінансових коштів» (дисертант— Белов Сергій Миколайович)² також з'ясувалася її майже 100 відсоткова тотожність захищеній у 2004 році в Інституті держави та права ім. В. М. Корецького НАН України однойменній роботі, автором якої є Айле Надемо Атісо³.

¹ Богдан, Й. Плагіат як явище наукового буття / Й. Богдан // Юрид. вісн. України. – 2008. - № 26. – С. 12.

² Белов, С. М. Міжнародно-правові форми розрахунків у транскордонному обігу фінансових коштів : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / С. М. Белов – К. : МКА, МАУП, 2008. – 16 с.

³ Айле, Надемо Атісо Міжнародно-правові форми розрахунків у транскордонному обігу фінансових коштів : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Айле Надемо Атісо – К. : ІДП, 2004. – 16 с.

Наголосимо, що в останньому випадку навіть тема роботи не зазнала найменших модифікацій. Звісно, такий збіг не може бути випадковим, а є, на нашу думку, наслідком свідомого запозичення результатів чужого наукового дослідження.

«Позичальники» навіть не вдалися до термінологічної обробки та «підгонки під себе» стилю викладу матеріалу. Вони просто відтворили текст чужих наукових робіт під своїм іменем. Через це немає необхідності навіть наводити приклади здійснених привласнень, оскільки це призвело б до цілковитого відтворення тексту робіт. Цілком ймовірно, що можуть мати місце й інші випадки такого «наукового запозичення», варто лише зацікавленим особам звернутися до Міжнародно-інформаційного центру Міжрегіональної Академії управління персоналом, де повинні бути примірники авторефератів відповідних «дисертацій», про що прямо вказано в них. Та й самі ці «дисертації» також мабуть зберігаються там.

Не можна пройти також повз того, що в обох випадках науковим керівником по дисертаціях виступав кандидат юридичних наук, доцент Кирило Володимирович Муравйов. До речі, він одночасно є вченим секретарем вищеозначеної Спеціалізованої вченої ради. На жаль, не відомо, за якою спеціальністю захищав свою кандидатську дисертацію доцент К. В. Муравйов, адже, якщо він не є фахівцем у галузі фінансового чи міжнародного права, то тоді була б зрозумілою його необізнаність у сучасних роботах з такої тематики. А питання про наявні запозичення в захищених у Спеціалізованій вченій раді Міжнародної Кадрової Академії, Міжрегіональної Академії управління персоналом та Міжнародного Відкритого Університету слід було б адресувати виключно пошукувачам ученого звання, чії прізвища стоять на авторефератах. Але тоді виникає питання про обґрунтованість призначення його науковим керівником по таких наукових дослідженнях. І до речі, виникає також питання про те, як сприйняли та оцінили кафедри, на яких готувалися вищеозначені дисертації, їх зміст та наукову новизну, як проходив їх захист та яким чином голосували члени

цієї Спеціалізованої вченої ради, коли повз їх увагу пройшли такі, вибачте, «високонаукові твори»?

Наостанок хочеться приєднатися до запитання, висловленого Й. Богданом, про те, що чи не є це насмішкою над українським суспільством і науковою спільнотою? Невже ж невтішні прогнози щодо маргеналізації наукової громади випадковими у науці людьми будуть збуватися?¹ Відверто кажучи, хотілося б отримати негативну відповідь на ці питання. Адже це не тільки правова проблема. Це перш за все проблема моральності в науці, проблема професійної наукової етики, яка, як справедливо підкреслює В. В. Комаров, може бути єдиним ефективним механізмом перешкоджання спробам надати особистій непорядності форму інтелектуального продукту і безсоромної крадіжки чужих текстів та інтелектуальної власності².

У цілому погоджуючись з такою точкою зору, як висновок, необхідно наголосити, що дійсно моральний бік проблеми плагіату в правовій науці є суттєвим чинником формування світогляду та правової культури правників, суттєвою ознакою якого є правовий нігілізм. Звідси і низькій професійний рівень науковців, які сприяють у подальшому прийняттю недолугих законів, видання низькоякісної наукової та навчальної літератури, корупція тощо.

Щодо правової оцінки плагіату, то треба зазначити, що згідно зі ст. 51 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (в ред. від 11.07.2001 р.)³ захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

Одним із найдійовіших засобів захисту авторських прав є адміністративна відповідальність. Відповідно до ст. 51

¹ Богдан, Й. Плагіат як явище наукового буття / Й. Богдан // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 26. – С. 12.

² Комаров, В. Цивільний процес мовою псевдонауки / В. Комаров. // Юрид. вісн. України. – 2007. – № 27. – С. 15. – рец. на моногр. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку / Г. П. Тимченко.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 43.

Кодексу України про адміністративні правопорушення незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення¹.

Але треба підкреслити, що навіть такі суми адміністративних штрафів не можуть бути суттєвою перешкодою для плагіаторів, оскільки їх моральний та матеріальний зиск від своєї «наукової» діяльності значно перевищує ті негативні наслідки, які можуть мати місце у разі виявлення фактів використання під їхнім іменем чужих наукових творів.

З огляду на викладене, як підсумок, я звертаюся з пропозицією до Спеціалізованої вченої ради Міжнародної Кадрової Академії, Міжрегіональної Академії управління персоналом та Міжнародного Відкритого Університету розглянути наведені в даній статті факти на дати їм відповідну оцінку. Задля попередження в майбутньому таких випадків також пропонуємо започаткувати практику оприлюднення результатів наукових досліджень через їх розсилку провідним науковим та освітнім установам України, а також вжити необхідних контрольних заходів щодо унеможливлення інтелектуального вампіризму серед пошукувачів наукових ступенів. Необхідно також звернути увагу на те, що відповідно до чинного законодавства України у разі виявлення плагіату видані документи, що засвідчують отриманий науковий ступінь, можуть бути вилучені у їх власників.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 237.

Убачається, що такий захід є об'єктивно необхідним задля запобігання необґрунтованому набуттю наукових ступенів, а також іншим, пов'язаним із цим, негативним явищам.

Маємо надію, що наукова спільнота України буде більш вимогливою та принциповою у питанні контролю за порядністю окремих осіб, які бажають отримати науковий ступінь, привласнивши чужі наукові досягнення.